

MIKOR LETT FEJEDELEM GÉZA?

A címben feltett kérdésre az elmúlt száz esztendő magyarországi szakirodalmi egységesen akként válaszolt, hogy a 970-es évek elején; árnyalati különbségek legfeljebb abban érzékelhetők, hogy e rövid időtartamon belül éppen melyik évre helyezték fejedelmi trónra kerülését. A teljesség igénye nélkül idézünk néhány véleményt. PAULER GYULA 1899-ben ezt a dátumot 972-ben jelölte meg, amikor Taksony meghalt.¹ Egy évvel később ugyanő úgy fogalmazott, hogy Taksony fővadját „talán 971-ben” követte fia, a 25 éves Géza a fejedelmi székből.² HÓMAN BÁLINT kérdőjelesen 970-re tette Géza uralmának kezdő dátumát.³ VAJAY SZABOLCS szerint a „971-es évszám nagyfejedelemsége kezdőpontjául elfogadható”, de legkésőbb 972 tavaszától számítható uralma.⁴ A magyar történeti kronológiában 972 előtti keltezéssel szerepel az a két esemény, hogy „Taksony fejedelem meghal, fia, Géza követi a trónon”.⁵ GYÖRFFY GYÖRGY akként foglalt állást, hogy Taksonyt 971 körül temették el, s Gézát ezt követően „rövidesen” pajzsra emelték.⁶ MÁLYUSZ ELEMÉR úgy vélekedett, hogy Géza „valószínűleg” 971-ben nyerte el a főhatalmat.⁷ A legutolsó időig magunk is ezt az álláspontot képviseltük: „Géza a 970-es évek elején váltotta fel a nagyfejedelmi poszton apját”.⁸

Vajon mi indokolja ezt a feltűnő azonosságot a sok vonatkozásban egymástól gyökeresen eltérő nézeteket valló történészek állásfoglalásában? Az alapvetést — mint annyi másban — itt is PAULER GYULA végezte el. 1899-ben így írt: „Taksony halálát, Géza trónra léptét — minthogy az Aloldusféle koholmányra, mely határozottan 972-ről beszél, már semmit sem adhatunk — csak következtetés útján állapíthatjuk meg, 973-ban lévén a követség I. Ottónál, melyet nagyobb valószínűséggel tehetünk már Géza, mint

¹ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1899. 16.

² PAULER GYULA: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. 99.

³ HÓMAN BÁLINT—SZEKFI GYULA: Magyar történet. I. Bp. 1935. 166. (A vonatkozó rész HÓMAN BÁLINT munkája.)

⁴ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedeleme és családja. In: Szekesfehervár évszázadai. I. Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Szekesfehervár 1967. 64.

⁵ ÉRSZEGI GÉZA—SOLYMOSI LÁSZLÓ: in: Magyarország történeti kronológiája. I. Szerk. SOLYMOSI LÁSZLÓ. Bp. 1981. 77.

⁶ GYÖRFFY GYÖRGY: in: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. Bp. 1984. 725.

⁷ ELEMÉR MÁLYUSZ—JULIUS KRISTÓ: Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum. II. Commentarii. I. Ab initio usque ad annum 1301. Bp. 1988. 160.

⁸ KRISTÓ GYULA: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 3. Szeged 1993. 102.

Taksony idejére”.⁹ 1900-ban ekként érvelt: „Taksony halála évét, miután... Aloldust... már nálunk se tartja senki sem forrásnak, nem tudjuk. Minthogy azonban a kereszténység terjesztését inkább fia idejére kell tennünk, Szent Wolfgang térítése pedig már 972 derekán megszűnt, valószínűnek tartom, hogy Taksony talán 971-ben — és nem 972-ben, mint Aloldus nyomán hitték — halt meg; de természetesen, csak valószínűségről lehet szó, mint a többi fővadjára, és uralkodási idejőkre nézve is, Árpádtól kezdve, úgy, hogy tulajdonképpen semmi sem bizonytalanabb, mint ez első fejedelmünk uralkodási ideje és haláluk éve”.¹⁰ Ehhez az érvehhez SZILÁGYI LÁSZLÓ kéziratos munkájában még egy megfontolást fűzött hozzá. Eszerint ő — aki egyébként szintén 971-et tekintette Géza nagyfejedelemsége első esztendejének — úgy vélte: a nagyfejedelem-cserét a 970. évi arkadiupoliszi vereség indokolta,¹¹ vagyis a magyarokat egy-egy nagy vereségük fejedelmük „lecserelésére” készítette, amint ezt már NAGY GÉZA feltette a 955. évi augsburgi csatavesztés kapcsán.¹² Lényegében ezek az érvek visszhangoznak az utóbbi évtizedek szakirodalmában is. GYÖRFFY GYÖRGY szerint „a 955. évi vereséggel hozható kapcsolathoz Fajsz fejedelemségének megszűnése”.¹³ MAKK FERENC pedig, aki 971 tájára helyezte a törzsszövetség élén bekövetkezett vezetőváltást, ennek kapcsán megjegyezte: „oly nagy eltérés van a 972 előtti és az azt követő magyar külpolitika között, hogy joggal vélhető úgy: az új külpolitikai kurzus semmiképpen sem tulajdonítható Taksonynak, hanem csak egy új nagyfejedelemnek”.¹⁴

Vizsgáljuk meg külön-külön a 970-es évek eleje mellett tanúskodó adatokat, illetve megfontolásokat! Aloldus adata — amely az *egyetlen* írott forrás Géza fejedelemségének 972. évi dátumára — valóban több, mint kétséges. Noha az ezt fenntartó Ortilo de Lilienfeld Géza korára vonatkozó egyes megjegyzései nem nélkülöznek bizonyos valószínűséget,¹⁵ de a szóban forgó információ kiváltképpen gyanús. Eszerint ugyanis „a magyarok Ursus halála után Gézát választották meg” 972-ben.¹⁶ Ursus nem lehetett Géza előde a nagyfejedelemségben. De Ursus személyétől függetlenül az évszám sem feltétlenül hiteles, hiszen pl. Ortilónál a magyarokkal kapcsolatos következő hír 979-nél szerepel, Liudpold őrgrof katonai sikere Melk váránál a magyarokkal szemben,¹⁷ ami a valóságban nem ekkor, hanem 985-ben volt.¹⁸ Az a feltevés, hogy egy-egy súlyos vereség a fejedelm leváltását idézte elő a magyaroknál, nem több, mint pusztán — igaz, nem minden valószínűséget nélkülöző — gyanú, amely arra a megfontolásra mehet vissza, hogy ha

⁹ PAULER GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 381. 31. jegyz.

¹⁰ PAULER GYULA: a 2. jegyzetben i. m. 185. 141. jegyz.

¹¹ Idézi: VAJAY SZABOLCS: a 4. jegyzetben i. m. 64. és uo. 6. jegyz.

¹² NAGY GÉZA: Trónöröklés az Árpádok alatt. Turul 1914. 25.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i. m. 702.

¹⁴ MAKK FERENC: Magyar külpolitika (896—1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 2. Szeged 1993. 26.

¹⁵ Erre l. KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak. Bp. 1980. 463.

¹⁶ ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I—III. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: CFH.) III. 1754.

¹⁷ Uo.

¹⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977. 87.

Álmost 895-ben megölték a besenyőktől és a bolgároktól elszenvedett vereség miatt, néhány évtizeddel későbbi leszármazóinak — ha már nem is életükkel, de — tisztségükkel kellett fizetniük a katonai katasztrófáért. Túlságosan kevéssé ismerjük a magyar viszonyokat a X. században ahhoz, hogy egy efféle feltevést a valóságosság igényével megkockáztathassunk. Vagy így volt, vagy nem...

Még a legtöbb realitása annak a megfigyelésnek van, amely éles cezúrát tételez fel a 972 előtti és utáni magyar külpolitikában. Nem lehet vitatni, hogy 972 táján valóban „sűrűsödnek” a magyarok nyugati kapcsolataival összefüggő információk. Három mozzanat szolgál ennek bizonyosságául: 972-ben Wolfgang einsiedelni szerzetes tett — eredménytelen — kísérletet magyarországi térítésre, 972-től Bruno Sankt Gallen-i szerzetes térített Magyarországon, 973-ban pedig 12 magyar főember I. Ottó német-római császár quedinburgi udvarában járt.¹⁹ Valójában e három mozzanat is két eseményre redukálható, hiszen „Wolfgang... térítő útja nem volt független e Sankt Gallenből kiinduló missziótól”.²⁰ Két dolgot fontos ezzel kapcsolatban hangsúlyozni. Az egyik: a világi esemény (a quedinburgi követség) kapcsán nem fordul elő a forrásokban Géza fejedelem neve, feltevés (és nem tény) tehát az a beállítás, hogy a 12 előkelő magyar „Géza fejedelem képviselőiben” vett részt a Quedlinburgban tartott tanácskozáson.²¹ Az egyházi esemény egy mozzanatában ugyan előkerül Géza neve, a Sankt Gallen-i *necrologium* arról tudósít, hogy Gézát Bruno keresztelte meg,²² viszont mivel „Bruno magyarországi működésének időtartamáról biztos adat nem maradt fenn” (sőt GYÖRFFY még azt sem tekinti elképzelhetetlennek — de végül is komoly érv híján elejti —, hogy Bruno lehetett a XI. század elején az első magyarországi érsek²³), így ez az adat kronológiailag nem használható, és nem vonatkoztatható feltétlenül 973-ra. A másik: mindezek a mozzanatok a magyarok és a németek közti kapcsolat kiépülésére mutatnak, ahol német oldalon a császár játszhatott meghatározó szerepet. Brunót az a mainzi érsek szentelte fel, aki a császár főkáplánja volt.²⁴ A quedinburgi követség pedig kifejezetten Ottó császárhoz ment, sőt van olyan közel korú forrásunk (Thietmar műve), amely szerint a különböző népek követői egyenesen a császár parancsára (*edictu*) mentek hozzá.²⁵ Még egy szempontot emelhetünk ki: 971-ben lépett a passzai püspöki trónusra Piligrim, akinek jelentős szerepe lehetett abban, hogy a 973 körüli magyarországi egyházi térítés az írott forrásokban (köztük hamisítványokban is) visszhangot kapott.

Ne feledjük el, 973 után szinte teljes csend borul a magyarországi belső viszonyokra a németföldi forrásokban. Mindössze azon, a németeket közvetlenül érintő eseményekről tudósítanak (985, 991), amelyek a németek és a magyarok közti összecsapással, illetve háborúval kapcsolatosak. 973 körül valóban van tehát egyfajta „sűrűsö-

¹⁹ Az eseményekre l. uo. 67–81.

²⁰ Uo. 72.

²¹ L. pl. az 5. jegyzetben i. m. 77.

²² CFH. II. 1465.

²³ GYÖRFFY GYÖRGY: a 18. jegyzetben i. m. 76.

²⁴ Uo. 71.

²⁵ CFH. III. 2203.

dés” a kútfőkben, viszont ez nem hogy nem folytatódik 973-at követően, hanem az információk ezen dátum után megrikkulnak, szinte elenyésznek. Vajon ez a 973 körüli „sűrűsödés” azzal lenne kapcsolatos, hogy az új fejedelem, Géza ekkor került a magyarok élére? Mielőtt még e kérdésre válaszolnánk, meg kell vizsgálnunk, hogy valóban minőségileg új kezdődött-e 973 táján magyar földön. A világi eseménynek, a quedlinburgi követségnek nem ismerjük „nyugati” előképét. (Csak zárójelben említjük meg: egy efféle kapcsolatfelvételnek viszont igenis ismerjük „keleti” előképét, amikor a 950 körüli években előbb Termacsu és Bulcsú, majd a gyula fordult meg a *másik* — akkor még egyetlen — császárnál, VII. Konsztantínosznál Bizáncban.²⁶ A magyarság nagyhatalmakhoz való igazodása, az irányukban történő tájékozódás terén Quedlinburgnak így bizonyosan van előzménye.) Az egyházi esemény, a nyugatról kiinduló térítés azonban nem 972-ben vette kezdetét. („Keleti” előkép itt is van: a Konstantinápolyban megkeresztelkedett gyula püspököt hozott magával onnan saját Kárpát-medencei területére.²⁷) Az eseményekkel kortárs, rendkívül jól tájékozott, I. Ottóhoz közel álló (bár éppen ezért a császár irányában igen elfogult) Liudprand elmondja: XII. János pápa, miután 962. február 2-án császárrá kente fel Ottót, hamarosan elpártolt tőle. 963 májusában Ottó Ravenna közelében fogadta János pápa követeit, akik szemrehányást tettek a császárnak, amiért az a pápa iránt hűtlen egyháziakat gyámoltott. A császár erre azt válaszolta: nem látta őket, de hallotta, hogy Capuában foglyul estek, amikor a pápa megbízásából Konstantinápolyba indultak, hogy ott a (német-római) császárnak ártalmára legyenek. „Velük együtt ugyanott esett fogságba — mondta a császár —, amint mi hallottuk, a bolgár nációjú, magyar nevelésű Saleccus, a pápa úr igen hűséges embere és Zacheus, egy elvetemült, az isteni és emberi tudományokban járatlan férfi, akit a pápa frissen szentelt püspökké, és a magyarokhoz küldött annak kihirdetésére (*ad predicandum*), hogy azok ránk támadjanak. Semmiféle mesélőnek nem hinnék el, hogy a pápa úr ezt cselekedte, ha azok a levelek nem bizonyítanák, amelyeken ólompecsétje és neve van”.²⁸

GYÖRFFY az itt idézett eseményt ekként értelmezte: azt, hogy a pápa 961–962 telén püspököt szentelt Magyarországra számára, „Liudprand, ekkoriban I. Ottó titkára, ... mint az Ottó megtámadását előkészítő cselszöveget állítja be, szavaiból azonban kiderül, hogy Magyarországról egy Szalk nevű bolgár származású követ érkezett Rómába; a pápa Zacheust a magyarok püspökévé szentelte, és útnak indította őket Magyarországra felé egy pápai bullával, Ottó emberei azonban Capuában elfogták az egész küldöttséget”.²⁹ Ha valóban ez a magyarázat képviseli a helyes értelmezést, vagyis hogy Saleccus Magyarországról a pápához küldött követ volt, fel kell tenni a kérdést: ki küldte püspökszentelés kérésével Magyarországról Rómába Saleccust? Erre a forrás éppen úgy nem ad választ, mint azok a kútfők, amelyek a magyar főemberek quedlinburgi megjelenéséről tudósítanak ugyan, de küldőjük személyéről hallgatnak. Ha a quedlinburgi magyar előkelők küldőjeként egyértelműen Géza nagyfejedelemre gondolt a szakirodalom, semmi nem indokolja,

²⁶ MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 49., 85.

²⁷ Uo. 85.

²⁸ CFH. II. 1474–1475.

²⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: a 18. jegyzetben i. m. 51.

hogyan ugyanígy vélekedjünk Saleccus küldőjének személyéről is. Vagyis az útra megbízást adó személynek szintén a nagyfejedelemnek kellett lennie. Ezt a legnagyobb határozottsággal állította GYÖRFFY GYÖRGY: „Taksony a kereszténység terjesztésének folytatására Rómától kért püspököt”.³⁰ Hasonlóan vélekedik MAKK FERENC is: „Taksonyék joggal tartottak attól, hogy alkalmas időpontban a német uralkodó szent háború ürügyén indít hadat a pogány magyarok ellen. Ennek elhárítása céljából a 960-as évek legelején a nagyfejedelem felvette a kapcsolatot a pápával és térítő püspököt kért tőle”.³¹

De vajon tényleg Taksony volt-e ez a nyugat felé nyitást kezdeményező nagyfejedelem? Az a Taksony, akit az utolsó évtizedek szakirodalma elsősorban mint nyugat felé békét kereső és elzárkózó, kelet felé, a steppe népei irányában kapcsolatokat építő nagyfejedelmet ábrázolt?³² Arra is felhívta már a korábbi szakirodalom a figyelmet — még ha a párhuzam tanulságait nem is vonta le —, hogy a „Taksony-féle” római kezdeményezés és a 972-ben induló „Géza kori” magyarországi térítés *egyazon* folyamat része. GYÖRFFY GYÖRGY szerint Ottó császár „a Bizáncból és Rómából küldött püspök működésének zátonyra futtatásával az akarta elérni, hogy a magyarok az általa küldött püspök révén épüljenek be a keresztény egyházszervezetbe”. Ugyanezt az eljárást alkalmazta Ottó 961-ben az oroszok irányában, amikor Olga kijevi nagyfejedelem-asszony kezdeményezésére a mainzi érsek által felszentelt püspököt küldött Kijevbe (más kérdés, hogy „a küldetés meghiúsult”).³³ Hasonlóképpen nyilatkozott MAKK FERENC is: 963-ban „a császár megakadályozta azt, hogy a magyarság a pápa segítségével — a német birodalom megkerülésével — lépjen be az európai keresztény népek közösségébe”.³⁴ Tíz év elteltével, 972—973-ban Ottó elérte, amit akart: a mainzi érsek immár Magyarország számára szentelt püspököt, vagyis a magyar egyházszervezés a császár gyámködása alatt indult el. Úgy véljük: a 963. évi római püspökszentelés Magyarország számára közvetlen előjátéka a 972—973. évi, császári támogatással beindult magyarországi térítőmunkának. Meg merjük kockáztatni: a 963. évi püspökszentelés magyarországi kezdeményezője nem a kelet felé kapcsolatokat építő és pogány módra temetkező Taksony,³⁵ hanem ugyanaz a nagyfejedelem volt, aki a 963-ban kimondott *a* után — ha szorító kényszerből is — eljutott 972—973-ban a *b*-hez, vagyis Rómától eljutott Mainzig és Regensburgig, megtette a pápától a császárig vezető utat.

Persze, ezzel még aligha lehetne akár csak megkockáztatni is egy afféle feltételezést, hogy Taksony nagyfejedelemségének már 963 előtt (vagy legkésőbb 963-ban) vége szakadt. Ilyen feltevés közrebocsátásához rendelkezünk egy szemponttal és egy közvetlen

³⁰ Uo.

³¹ MAKK FERENC: a 14. jegyzetben i. m. 19.

³² Ezzel kapcsolatban I. KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC: *Az Árpád-házi uralkodók*. Bp. 1988. 23—25. (A vonatkozó rész KRISTÓ GYULA munkája.)

³³ GYÖRFFY GYÖRGY: a 18. jegyzetben i. m. 51.

³⁴ MAKK FERENC: a 14. jegyzetben i. m. 19.

³⁵ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum*. I—II. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 344.

adattal. A szinte adat értékű szempont — amint ezt már több helyütt kifejtettük³⁶ — a következő: az Árpádok családfáján a XI. század elejét követő személyek négy, a X. században vagy korábban élt ős nevét viselték: Álmos (I. Géza fia), Árpád (II. Géza fia), Levente (Vászoly fia) és I. Géza (I. Béla fia) nevérol van szó. Feltevésünk szerint ez a névadás azon négy fejedelem emlékét őrzi, akik a 850-es évektől 997-ig álltak a magyar törzsszövetség élén. A biztosan ismert Árpád-házi nagyfejedelmek közül kétfőnek a neve nem őrződött meg későbbi leszármazottak nevében: Felicsi és Taksony. Ennek okát a legnagyobb valószínűség szerint abban lelhetjük fel, hogy a többiekhez képest kevésbé jelentős és/vagy rövid ideig országló nagyfejedelmek voltak. Felicsi nevét a magyar hagyomány nem őrizte meg, s könnyen lehet, hogy Taksony neve is csak azért került el az enyészetet, mert Szent István nagyapja volt, az Árpádok azon ágának ősapja, amely elvezette a magyarságot az államalapításhoz és a keresztény egyházat a magyarokhoz. Hogy Taksony milyen időponttól kezdve uralkodott, teljességgel bizonytalan. Amikor Konsztantinosz császár 950 táján munkáját írta, Felicsi volt a fejedelem, Árpád unokái közül rajta kívül Tas és Taksony voltak még életben.³⁷ Taksony országlása kezdetének összekapcsolása a 955. évi augsburgi vereséggel feltételes. Ha 955-től 971 tájáig viselte volna a fejedelmi méltóságot, már bizonyosan eléggé hosszú időt töltött volna a fejedelmi trónon ahhoz, hogy pusztán uralma éveinek számával, ez idő alatti maradandó tetteivel (továbbá azon tény folytán, hogy Szent István király nagyapja volt) beírta volna nevét a dinasztia későbbi tagjainak emlékezetébe, s ily módon bizonyára ő is névadója lett volna legalább egy nemzetségtagnak.

Géza uralmának kezdeteire (ami egyszersmind Taksony fejedelemsége végére nézve is irányadó) a Zágrábi és a Váradi Krónika őrzött meg híradást. Eszerint Taksony fia, Géza „az Úr megtestesülésétől számított 963. évben isteni jeladás által megérintve gondolkodni kezdett a pogányság szokásainak lerombolásáról és Isten tiszteletének gyarapításáról, megkereszteltette magát, és e szent szándékkal és állásponttal halt meg, miként ezt bővebben fiának, Szent István királynak a legendája megírta”.³⁸ E dátumról PAULER GYULA ekként nyilvánított véleményét: „A zágrábi, nagyváradi krónika nevéen ismeretes annalistikai feljegyzések 963-iki éve is bizonyosan... a 973-at akarja jelölni”.³⁹ PAULER véleménye az egyik *lehetséges* magyarázat a 963. évi dátum értelmezésére, az egyik, de nem az egyetlen. Előrebocsátva azt, hogy biztos hitelű végeredményt nem adhatunk, az alábbiakban egy másik *eshetőség* valószínűségét szeretnénk megtámogatni. Ez alapvetően forráskritikai kérdés, annak vizsgálata, hogy milyen kép bontakozik ki a Zágrábi és a Váradi Krónika adatainak (kiváltképpen évszámainak) megbízhatóságáról.

³⁶ KRISTÓ GYULA: Árpád fejedelemutóda. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXIV.* Szeged 1987. 18.; KRISTÓ GYULA: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged 1993. 49—51.

³⁷ MORAVCSIK GYULA: a 26. jegyzetben i. m. 49. A Falicsi név Felicsi olvasatára I. KRISTÓ GYULA: Falicsi és Fajsz. *Magyar Nyelv* 1995. 36—44.

³⁸ SRH. I. 207.

³⁹ PAULER GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 381. 31. jegyz.

A két krónika viszonyáról SZENTPÉTERY IMRE már évtizedekkel korábban megállapította, hogy „azt a jelentékeny forráskritikai értéket..., melyet ez a krónikapár a régibb forrás kutatásában nyert, egyedül a Zágrábi Krónika igényelheti magának”.⁴⁰ A következőkben egyesével tesszük vizsgálat tárgyává a Zágrábi Krónika dátumait⁴¹ a kezdetektől a XII. század elejéig (azért eddig, mert feltételezésünk szerint a XI–XII. század fordulója táján született meg a magyar krónikás anyag legkorábbi összefoglalása, az ún. ősgesta vagy inkább őskrónika,⁴² s mert a kérdéses 963. évi dátum is feltehetően ebből a korai alkotásból való). Az első dátum a honfoglalás évszáma, amely a Zágrábi Krónikában 889 (bár a kódex rongált volta nem tesz lehetővé biztos olvasatot, csak valószínűsíti ezt a dátumot), a Váradai Krónikában 888.⁴³ Mivel a magyar krónikaírodalomba ezen esemény dátumaként Regino évkönyvének 889. évi adata került át, így a Zágrábi Krónika *egyedüli* forrásként őrizte meg a magyar krónikák közül a 889. évi *helyes* évszámot, miközben ez a XIV. századi krónikakompozícióban 888-ra, Anonymusnál pedig 884-re romlott.⁴⁴ Időrendben a Zágrábi Krónika soron következő dátuma a 963. évhez kapcsolódik, s az ezen esztendő alá foglalt híradást fentebb már idéztük. Mint ismeretes, a Zágrábi Krónika Szent István király közelebről meg nem nevezett legendájára utal. A nagyobbik István-legenda és a Zágrábi Krónika között bizonyos szövegpárhuzam valóban kimutatható:

Nagyobbik István-legenda:
ritu paganismi; de...ritibus...
*destruendis*⁴⁵

Zágrábi Krónika:
de [ritibus] paganismi
*destruendis*⁴⁶

Fontos azonban hangoztatni, hogy a 963. évi (sőt akár bármiféle) dátum a jelenleg ismert István-legendák egyikéből sem származhat, mivel azokban ilyen jellegű időpont-megjelölés nincs. Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a XIV. századi krónikakompozícióban kifejezetten a Szent István-legendára történő hivatkozással olyan évszám szerepel, amely igen közel áll a Zágrábi Krónika 963. évi dátumához. Eszerint „Géza pedig, akinek az isteni jövendölés előre megmondotta, az Úr megtestesülésének 969. évében, miként Szent István király legendájában meg van írva, nemzette Szent István királyt Sarolttól, Gyula leányától”.⁴⁷ Kérdés, mire vonatkozik a legendára történő hivatkozás, a nemzésre-e vagy annak dátumára. Lett volna egy olyan, előttünk ismeretlen, ránk nem maradt István-legenda, amely hősről, illetve annak apjáról, Gézáról évszámokat is

⁴⁰ SZENTPÉTERY IMRE: A Zágrábi és a Váradai Krónika egymáshoz való viszonya. Századok 1934. 425. A Zágrábi és Váradai Krónika időmeghatározásait részletes vizsgálatnak vetette alá KARÁCSONYI BÉLA: Néhány kronológiai probléma középkori elbeszélő forrásaink szövegében. HORVÁTH JÁNOS—SZÉKELY GYÖRGY (szerk.): Középkori kútfontok kritikus kérdései. Memoria saeculorum Hungariae. 1. Bp. 1974. 218–228.

⁴¹ SRH. I. 206–211.

⁴² KRISTÓ GYULA: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp.: 1994. 113–114.

⁴³ SZENTPÉTERY IMRE: a 40. jegyzetben i. m. 419.

⁴⁴ SRH. I. 286.

⁴⁵ Uo. II. 379.

⁴⁶ Uo. I. 207.

⁴⁷ Uo. 311–312.

tartalmazott? Akár így volt, akár nem, annyi bizonyos, hogy a Zágrábi krónikában *eredeti, máshonnan nem tudott* évszám maradt ránk. (Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a Zágrábi Krónika eredeti szövegében 963 vagy 973 állott-e, ugyanis egyiknek sem ismerjük forráshelyét.) Hogy megbízhatósága dolgában állást foglalhassunk, tovább kell vizsgálnunk a Zágrábi Krónika következő dátumait.

Szent István halálának dátumaként forrásunk 1034. augusztus 15-ét adja meg. Ez természetesen tévedés, de mielőtt még emiatt pálcát törnénk a Zágrábi Krónika évszámai fölött, röviden ki kell térnünk arra, hogy milyen évszámok szerepelnek azon forrásokban, amelyek a Zágrábi Krónikának mintául szolgálhattak. A XIV. századi krónikakompozíció abszolút évszámot nem is ad, csak annyit közöl: a szent király halála országglásának (*regni sui*) 46. évében, Boldogságos Szűz Mária mennybevitelének ünnepén (augusztus 15-én) következett be.⁴⁸ Ebben az időmegjelölésben a 46. év a hibás, helyesen a 41., az uralkodást a koronázástól számítva pedig a 38. esztendőnek kellett volna szerepelnie. A nagyobbik István-legendában, amely kimutathatóan szöveg szerint hatott a Zágrábi Krónikára, nem szerepel István halála, így dátuma sem olvasható. A kisebbik István-legendá legrégibb szövegét őrző XII. századi Budapesti Kódexben a halál időpontja 1030., az indictio 6. éve, Henrik császár országglásának (*anno... imperii sui*) 30. esztendeje, egy meg nem nevezett hónap Kalendae-jának 8. napja. Ez a kelet-meghatározás többszörösen hibás. 1030 nem felel meg az indictio 6. évének (ennek a közelben 1036 felelne meg, de tárgyilag az is téves): Henrik király és császár összesen 22 évig uralkodott (1002—1024), uralkodásának 30. évéről tehát eleve nem beszélhetünk. Ugyancsak hibára mutat a hónap hiánya. A kisebbik István-legendá többi, XIII. és XV. századi kódexében (a Heiligenkreuzban, Lilienfeldben és Melkben őrzött kódexekben) a halál dátuma 1038. szeptember 1-je. E szövegekben a Kalendae napját jelző VIII. szám átkerült az 1030. évhez (így jött létre az 1038. év), viszont elmaradt a *Septembres* szóval bővült Kalendae elől (így keletkezett a szeptember 1-jei napjelölés).⁴⁹ A Hartvik-legendá szövegváltozatai öt évszámot tartalmaznak: 1033-at, 1034-et, 1037-et és 1038-at, sőt egy további kódexben még 1308-at is olvashatunk.⁵⁰ A középkorban tehát meglehetősen bizonytalanság uralkodott Szent István halálának évszámát, illetve napi dátumát illetően (arról — sajátos módon — nem is magyar, hanem külföldi forrás, az *Annales Altahenses maiores* ad pontos információt⁵¹), így a Zágrábi Krónika sem ítéhető el amiatt, ami miatt a többi magyarországi kútfő is elmarasztalható lenne, hogy ti. egyik sem őrizte meg kifogástalanul István király halála dátumát. A Zágrábi Krónika a maga módján éppen hogy nagyon is „pontos” dátumot akart adni, ugyanis ekként határozta meg a halál idejét: „az Úr megtestesülésének 1034. évében, szeptember Kalendae-ja 18. napján, csütörtökön, vagyis a Boldogságos Szűz mennybevitelének napján”. Ebben a dátumban ugyanis minden helyes (a római és egyházi napjelölés szerinti dátum egyazon napot jelöli, 1034. augusztus 15-ét, amely valóban

⁴⁸ Uo. 321—322.

⁴⁹ Uo. II. 399.

⁵⁰ Uo. 431.

⁵¹ CFH. I. 93.

csütörtökre esett), csak az évszám téves. Nem lehet azonban — és esetünkben éppen ez a lényeg — arra következtetni, hogy a Zágrábi Krónika 1034. augusztus 15-i (csütörtöki) dátuma *elírás* következtében jött volna létre, azaz egy helyes keltezés *elrontása* révén. Ezt több ok is bizonyossá teszi. Egyrészt: egyetlen olyan magyarországi kútfő sincs, amely a pontos és teljes dátumot tartalmazta volna (azaz nem volt olyan minta, amelyet el lehetett volna rontani). Másrészt: a Zágrábi Krónika részletező dátuma *csak* 1034-re igaz, hiszen 1038-ban augusztus 15-e *keddre* esett. Mindebből arra kell következtetnünk: a Zágrábi Krónika szerzője maga állapította meg a halál évét (valószínűleg abból kellett kiindulnia, amit a krónikakompozíció alapszövegében olvashatott, hogy ti. Istvánt uralkodásának valahányadik — a jelen szöveghagyomány szerint 46. — évében érthette a halál), mivel erre vonatkozóan konkrét évet nem talált, míg a halál napi dátumát (augusztus 15.) az emlékezet s ennek megfelelően az írás megbízhatóan fenntartotta.

A Zágrábi Krónika szerint Péter hét évet — vagy valamivel többet — uralkodott (a XIV. századi krónikakompozíció szerint öt és felet), Aba hármat (a krónikában ugyanez az időtartam szerepel⁵²) — vagy valamivel többet —, ketten összesen 11 évet, valamint négy és fél hónapot uralkodtak. András király 15 évet országot és 1060-ban halt meg. Bár Péter és I. András királyságának időtartama vitatható, de nem vonható kétségbe sem az 1060. évi dátum helyessége (I. András elhalálozásának 1060. évi időpontja melleleg a XIV. századi krónikakompozícióban nem fordul elő), sem pedig az a tudatosság, amely ezen időhatárok megadásában megfigyelhető. Amennyiben ugyanis a 11 évet valamivel meghaladó időt és a 15 esztendőt összeadjuk, valamivel több, mint 26 év adódik. Ha ezt 1034. augusztus 15-től (István királynak a Zágrábi Krónikában szereplő halálozási dátumától) számítjuk, I. András halálául az 1060. esztendő legvége adódik. Ez — néhány napnyi eltéréssel — valóban I. András halálának dátuma, hiszen I. Béla 1060. december 6-i koronázásából arra kell következtetnünk, hogy bátyja kevéssel ezelőtt halt meg.⁵³ A Zágrábi Krónika I. Béla király halála időpontját 1063. szeptember 11-re helyezi. A XIV. századi krónikakompozíció erre az eseményre nem ad dátumot, még évmegjelölést sem. Ezen esemény időpontja *csak* a Zágrábi Krónikából ismert, összhangban van a máshonnan származó adatokkal, s méltán adott neki hitelt PAULER GYULA azon megjegyzés kíséretében, hogy a Zágrábi Krónika „ilyféle adatai általjában véve elfogadhatók”.⁵⁴

A Zágrábi Krónika I. Géza király uralmának időtartamát három évben, halála napját 1077. április 24-ben jelölte meg. Ez lényegében megfelel a XIV. századi krónikakompozíció adatának, ahol szintén három év olvasható, s a halál napjaként egyetlen nap eltéréssel április 25-e szerepel (igaz, a krónikában évmegjelölés nélkül).⁵⁵ A Zágrábi Krónikában I. László király 19 év és három hónapos országlása a XIV. századi krónikakompozíció S-családjának szöveghagyományából való.⁵⁶ Az uralkodó halálául megadott Zágrábi Krónika-beli dátum (1105. július 29.) nyilvánvaló elírás. Bizonyos azonban, hogy

⁵² SRH. I. 352.

⁵³ Az 5. jegyzetben i. m. 88.

⁵⁴ PAULER GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 431. 225. jegyz.

⁵⁵ SRH. I. 403.

⁵⁶ Uo. 420.

a Zágrábi Krónika eredeti szövegében még a helyes 1095. évi dátum szerepelt, s csak a másolás során történt meg az elírás. Erre mutat, hogy a Váradai Krónikában, amely pedig a Zágrábi Krónika felhasználásával készült,⁵⁷ a helyes 1095. év szerepel. Ám amennyiben a Zágrábi Krónikában eredetileg is 1105 szerepelt volna, akkor nem állhatna ott I. László uralkodási időtartamaként 19 év, hanem 29 évnek kellene szerepelnie. A Kálmán király országlási idejéül a Zágrábi Krónikában megadott 18 év, hat hónap és öt nap, továbbá a halálául szerepeltetett 1114. február 3-i, keddi dátum tökéletesen egyezik az S-krónikacsalád szövegével.⁵⁸

Ha tehát lezárjuk a szemlét a Zágrábi Krónika legkorábbi, a honfoglalástól a XII. század elejéig megadott évszámai felett, összefoglalóan azt mondhatjuk: megnőtt bizalmunk a 963. évi dátum hitelét illetően. Több olyan évszám is van benne, amely kizárólag itt szerepel (I. András elhalálzásának éve, I. Béla halálának időpontja), illetve csak itt fordul elő — legalábbis a forrásként szolgáló szöveghez képest — helyesen (a honfoglalás dátuma). Ahol pedig a mai szövegben elírás gyanítható, még ott is sikerült valószínűsíteni, hogy a Zágrábi Krónika eredeti textusában önálló (I. István halála) vagy helyes évszám (I. László elhunyt) állott. Úgy tűnik, a Zágrábi Krónika 963. évi dátumát is azon évszámok csoportjába kell sorolnunk, amelyekről *kizárólag* ez a kútfő őrzött meg (*helyes*) időmeghatározást. Azzal az esetleges ellenvetéssel, hogy a 963. évi dátum valamilyen más évszám (mondjuk egy 973. évi időmegjelölés) elírása lehet, azért nem tudunk mit kezdeni, mert ahhoz azt kellene feltételezni, hogy egyáltalán létezett ilyenféle 973. évi bejegyzés valamilyik magyarországi írásműben, márpedig ennek semmi nyoma nincs. Egy vélelmezett (de nem kényszerűen előírt) javítást ránk nem maradt (sőt bizonytalannal nem is létezett) szöveg kedvéért aligha szabad megtennünk. Nagy mértékben növeli viszont a bizalmat a Zágrábi Krónika iránt az is, hogy nem csupán évszámokban, hanem tárgyi vonatkozásban szintén hagyományozott ránk becses híreket e forrás. Így *kizárólag* innen értesülünk arról, hogy Szár László fiát Bonuzlo-nak hívták, illetve a Zágrábi Krónika azon nagyon kevés kútfő egyike, amely András, Béla és Levente apjaként Vászolyt és nem Szár Lászlót szerepelteti.⁵⁹ A csak itt előforduló (és megbízható) évszámok egyfelől, illetve az Árpád-család leszármazására vonatkozó (hiteles) tudósítások másfelől kielégítően bizonyíthatják: a Zágrábi Krónika sok ponton felbecsülhetetlen értékű információkat hagyott ránk. Mi ezek sorába tartozónak ítéljük a forrás azon hírét is, amely szerint Géza fejedelem 963-ban a pogány szokások lerombolásáról és a keresztény hit felvételéről kezdett el gondolkozni.

Ha tehát hitelt adunk ennek a tudósításnak, arra a megállapításra kell jutnunk: Géza immár fejedelemként 963-ban tette meg az első lépéseket a latin rítusú keresztény hit nyugat-magyarországi meghonosítása felé. Bármiként is vélekedjünk Géza fejedelemségének időbeli kezdeteiről, a csekély számú ismeretanyag nem mond ellent egy efféle feltételezésnek a nyugati kereszténység felvételére tett kísérletet illetően. Liudprandtól tudjuk, hogy XII. János pápa kevéssel 963 májusa előtt (*noviter* 'frissen' — írja a szöveg) szentel-

⁵⁷ SZENTPÉTERY IMRE: a 40. jegyzetben i. m. 423—425.

⁵⁸ SRH. I. 433.

⁵⁹ Uo. 206.

te a magyarok püspökévé Zacheust.⁶⁰ S hogy Zacheus valóban létező személy és püspök volt, az az adat bizonyítja, amely szerint a 964. február 24-én tartott itáliai zsinaton Zacheus mint a pogányok (*gentium*) püspöke vett részt.⁶¹ Géza tehát — ha tényleg 963-ban (vagy talán már 962-ben) lépett a fejedelmi trónra — első dolgaként felvette a kapcsolatot a pápával, nyilván eredendően azért, hogy ellensúlyozza azt a befolyást, amely az erdélyi gyula 950 körüli konstantinápolyi megkeresztelkedése és Hierotheosz térítőpüspök kelet-magyarországi tevékenysége folytán a magyar szállásterület keleti felében érvényesült. Géza ekkor fiatal felnőtt volt. VAJAY SZABOLCS legkésőbb 940—945 közé tette születésének dátumát,⁶² magunk pedig 940 tájára.⁶³ Eszerint 963-ban elérte vagy kévéssel túllépte 20. életévét. Hét-nyolc évvel az augsburgi vereség után — hogy ellenpontot szerezzen a Bizáncra támaszkodó gyulával szemben — Ottóra aligha támaszkodhatott, hozzá aligha fordulhatott. Kézenfekvőnek tűnt a pápa, aki hajlott is Géza kérésére, s 963 első hónapjaiban a magyarok püspökévé tette Zacheust, akiről természetesen csak a pápa iránt ellenséges Ottó császárnak volt rossz véleménye. Ottó azonban megakadályozta, hogy Zacheus eljusson a Kárpát-medencébe, s ténylegesen hozzákezdjen a keresztény térítéshez, sőt röviddel ezt követően a császár megfosztotta Jánost a pápai hatalomtól. Ezen első, talán már Géza nevéhez fűződő kísérlet a latin rítusú kereszténység pannóniai meghonosítására kudarcba fulladt, s közel egy évtizedig Géza nem próbálkozott újabb akcióval.

A 970-es évek elején azonban két körülmény is cselekedetre sarkallhatta. 971-ben lépett Passau püspöki trónjára Piligrim, aki az oklevélhamisítástól sem riadt vissza, hogy egyházmegyéje fennhatóságát Pannóniára történetileg bizonyítsa és kiterjessze, s mindent megtett annak érdekében, hogy az egyházmegyéjével szomszédos, magyarlakta területek mihamarabb és általa, illetve papjai által jussanak a kereszténységhez. Ennél is fontosabb volt azonban, hogy Bizánc támadólag lépett fel a Balkánon, 971-ben a keleti császárság közvetlenül határos lett Magyarországgal, ráadásul házassági kapcsolattal megpecsételt szövetség jött létre Bizánc és a Német-római Császárság között. A két különböző, de időben egybeeső körülmény által szorongatott Géza — levonva a 963. évi kísérlet kudarcát — immár Ottó császárhoz fordult (amit a császár már 963-ban elvárt volna), s így az első latin térítések a Kárpát-medence nyugati felében császári gyámkodással és védnökséggel indultak el. Rövidesen azonban, anélkül, hogy elvezettek volna a Géza uralma alatti terület teljes kristianizációjához, kifulladtak. Ha nem is ment minden eredmény veszendőbe (a legfőbb „eredmény” Géza fiának, Vajknak a megkeresztelése és kereszténnyé nevelése volt), Vajk-Istvánnak 997 után sokban új alapvetésen kellett elindulnia a keresztény egyház továbbépítésében.

Ha tehát a dolgozat címében feltett kérdésre röviden válaszolni szeretnénk, azt mondhatjuk: nem elképzelhetetlen, hogy Géza már 963-ban (esetleg 962-ben) nagyfejedelem lett, s aligha véletlenül kapcsolta személyéhez és a 963. évi dátumhoz a Zágrábi Krónikában tükröződő magyar hagyomány az első — latin rítusú egyház felé tájékozódó

⁶⁰ CFH. II. 1475.

⁶¹ Uo. III. 2185—2186.

⁶² VAJAY SZABOLCS: a 4. jegyzetben i. m. 64.

⁶³ A 32. jegyzetben i. m. 26.

— kísérletet a pogány tradíciók lerontására és a kereszténység magyarországi meggyökeresztetésére. Ez a keltezés egyszersmind magarázatot adna arra is, hogy Taksonynak, aki legfeljebb alig tíz évig állt nagyfejedelemként a magyar törzsszövetség élén, miért nem maradt emléke az Árpádok későbbi névadásában.

WHEN DID GÉZA BECOME PRINCE?

According to the unanimous opinion of Hungarian historians Géza became prince at the beginning of the 970's (between 970—972). However, there is no convincing evidence to support this statement. On the contrary, the Chronicle of Záhgráb (Zagreb, Croatia), which preserves archaic pieces of information, mentions Géza as being prince in 963. Géza's alleged ascension to the throne of prince in 963 (962?) can be associated with that allegation according to which the Pope consecrated a bishop for the Hungarians. Emperor Otto I however, prevented this prelate from reaching the Carpathian Basin. From the failure of this attempt Géza had to come to the conclusion that the conversion of the Hungarians could only be possible with the cooperation of Otto I. This explains why the archbishop of Mainz (chief chaplain of the emperor) consecrated a bishop for the Hungarians in 972, and in 973 twelve Hungarian leaders, probably as envoys of Géza, visited Otto I in his court in Quedlinburg. The fact that several pieces of information on early Hungarian history are preserved by the Chronicle of Záhgráb and it provides invaluable evidence nowhere else to be found about members of the Árpád-dynasty, lends credence to this 963 date as well. If the beginning of Géza's reign can be dated to 963 (962?) — and not to 972 —, the reign of Taksony, who preceded him, must be shortened by nearly a decade. This may be reflected by the fact that Taksony's name was not preserved in the Árpád royal line of succession as a ruler's name, however, names of other 9—10th century princes, who either had ruled for a long time, or their names were associated with famous deeds, were upheld by the family tradition.